

SZOCREÁL

avagy kisoktóberi abszurd

Az „eljárás” megindításához szükség lenne a személyi igazolványra. Anyakönyv, halotti bizonyítvány nem elég. Húgommal felmegyünk az üres lakásba, hogy megkeressük. Lakótelep, hetedik emelet, könyv- és betegságszag. Fiókok, borítékok, dossziék, sehol a személyi, előkerül viszont egy spárgával átkötött mappából az a bizonyos *Jegyzőkönyv*.

A „szocreálról” persze hallottunk, a hozzá tartozó nyolc hónapról is, de inkább csak valami mellékszálak hittük, anekdotikus részleteknek, amely egyre jobban kiszínesedett az idők során. A lényeg egyetlen bővített mondatban leírható. 1956 októberében, pár héttel a későbbi hol forradalminak, hol ellenforradalminak, hol egyszerűen csak sajnálatosnak nevezett események előtt egy irodalmi fórumon apánk valami dehonesztálót talált mondani a szocialista realizmusnak nevezett művészeti irányzatról, amely kijelentés a későbbiekben a népi demokratikus államrend megdöntését célzó izgatásnak minősítették, s ezért apánk börtönbe vettették.

Megvédolták ugyan mással is – a szovjet csapatok kivonásának szorgalmazásával, proklamáció fogalmazásával, pedagógus-sztrájk szervezésével, diákgyűlés pártolásával, Bibó-szövegek terjesztésével, sőt, az orosz nyelv tanításának megtagadásával is (nota bene nem is tudott oroszul) –, de mivel a letartóztatása után nyolc hónappal megtartott tárgyaláson e vádak csak részben és tán nem is minden kétséget kizáróan sikerült bizonyítani, ezért azt lehetnők, hogy az ítélet (amelynek hossza megegyezett a börtönben, illetve internálótáborban elmúlott idővel) javarészt a szocialista realizmus elleni kritikát torolta meg.

„Őszinte hangú, őszinte szavú, rég áhított beszélgetés volt” – írta az „irodalmi és viataestnek” nevezett rendezvény harmadnapján megjelenő Népújság, s mert szokatlanul hosszúra sikeredett az esemény (három óra), a közönség ráadásul meglepően nagy volt (száz-százhusz fő), akik közül aztán többen is együtt utaztak fel Pestre Németh László Galileijének október 20-ai hírhedt bemutatójára (naná, hogy apánk társaságában), szóval

e baljós mellékkörülmények nyomán mégis elbizonytalanodunk, hátha mégsem csak egy művészeti fogalom megítélésének pontosítását kívánták aláhúzni a büntetéssel, hanem tényleg veszélyes felfogatót (huligán az apukád – kellett hamarosan megtanulnom a megfelelő kifejezést) láttak a barna, szemüveges, magyar–latin szakos osztályfőnökben.

Azt persze akkor nehezen lehetett kiszámítani, hogy vajon mennyire tartotta veszélyes elemnek apánkat a hatalom, olyannak, akitől óvni kell az egészséges társadalmat; azt meg pláne, hogy Kecskemét városában, 1958 márciusában mennyire érezték szükségét annak, hogy elretentő példát statuáljanak. Apánk Eötvös Collegista társát, a Veszprémben tanító Brusznai Árpádot két hónappal korábban hasonló vádak koncepciós felfújását követően halálra ítélték és felakasztották. Ehhez képest az apánkra rótt főbüntetés és az ítéletből következő mellékbüntetések igazán elhanyagolhatók, így csak slágvortokban említem őket: tanári állást hosszú ideig nem kap, feleségét – anyánkat, aki, noha felszólítottatott rá, mégsem adott be válókeresetet – eltávolítják állásából, majd alacsonyabb munkakörbe helyezik, engem kitesznek az óvodából (nem vicc), sőt, tizenkét év múltán egyetem helyett is inkább csak főiskolára „célszerű” jelentkeztem. Azt hisszük, hogy a köztem és a három közti tizenegy éves korkülönbség is végső soron apánk és a szocialista realizmus közti afférnak tudható be.

Igaztalan lennék azonban, ha csak a hátrányokat sorolnám. Amikor apánk letartóztatása kitudódott, gyorsan megérezte az együttérzést, s megható módokon tapasztaltuk meg a segítség különböző, olykor anonim formáit. Szabadulása után alkalmi munkákat vállalt (amelyeknek zöme idővel az irodalomtörténeész kollégák jóvoltából kapott szakmai feladat lett), s ha saját életében (és képzőművészeti munkásságomban) valami dicsérendő találtak, az az akkoriban eltanult – szinte belém kódolt – és sokáig magától értődőnek tartott szorgalom.

Az ötvenes évek abszurd világát megidéző Jegyzőkönyvből egyelőre csak a szocialista realizmussal, ezzel az egykoron oly nevezé-

tes, ám ma már egyre ritkábban emlegetett irodalmi iskolával kapcsolatos szakaszokat másolom ide, bár idővel talán a háromnapos zárt tárgyalás teljes, 57 oldalas anyagára is sort kerítek, hiszen a történet szereplői, a megidézett tanúk (a nyilvánvalóan megbízásra vádaskodó K. S-né kivételével) szinte mind korrekt, tisztességet, bátorságot, sőt, emberi nagyságot mutató hölgyek és urak (olykor elvtársnők és elvtársak) voltak.

JEGYZŐKÖNYV¹

Készült a népi demokratikus államrend elleni büntetés miatt dr. Orosz László ellen indított bűnügyben a megyei bíróságnál 1958. évi március hó 18. Napján tartott nyilvános tárgyalásról.²

Elnök felolvassa a megyei ügyészség 1957. Bül 452. Számú vádiratának indítványi részét. A Bp. 160. § 2. Bek. Alkalmazása mellett feltett kérdésekre Dr. Orosz László vádlott lényegében a következőképpen nyilatkozik:

A vádat megértettem, nem érzem magamat bűnösnek. A vád tárgyává tett cselekményeket nem követtem el... 1956. október 2-án a TTIT a „Hírös hét” keretén belül egy irodalmi ankétot szervezett. Az ankétra Budapestről Csóri Sándor költőt Sántha Ferenc író és Pálfi Pált hívtuk meg.³ Pálfi Pál az utolsó pillanatban a meghívást lemondta, magát a meghívás alól kimentve. Az ankétot a TTIT Clubjában tartottuk meg, amelyen kb. 100 – 120-an, pedagógusok, diákok vettek részt.

Tanácsvezető: ismerteti a vádlott rendőrségen tett vallomását, mely szerint elismeri, hogy a szocialista-realizmust tagadta és magát a szocialista realizmus, mint irodalmi irányzat létét kétségbe vonta.

Vádlott: Amikor a rendőrségen kihallgatásom alkalmával feltették azt a kérdést, hogy milyen szovjet ellenes nyilatkozatom volt, azt válaszoltam, hogy szovjet ellenes nyilatkozatot nem tettem.

Beszólított:

Kancsár Sándorné sz. Gyetvai Margit 50 éves mélykúti születésű kecskeméti lakos, országgyűlési képviselő, érdektelen tanú, a törvényes figyelmeztetés után a következőket adja elő:

A vádlottat először 1956. október 2-án a TTIT-ben megtartott irodalmi anketon láttam először. Majd az ellenforradalmi időszakban többször találkoztam vele a Megyei Tanácsnál, a Nemzeti Bizottságban. Az irodalmi eseten két budapesti író, Sántha Ferenc és Csóri Sándor műveiből adtak elő, majd szóba került a szocialista realizmus. Nem tudom, hogy a problémát ki vetette fel. Azonban tény, hogy Dr. Orosz László a szocialista-realizmus tényét tagadta. Ezzel kapcsolatban Madarász tanár azt az észrevételt tette, hogy miként tagadhatja az orosz nyelv tanítását, ha ő is orosz nyelvet tanított, erre Orosz válaszként azt válaszolta, hogy erre kényszerítették.

Azt nem tudom, hogy a vádlott milyen vonatkozásban tagadta a szocialista realizmust. Határozottan mondotta, hogy nincsen szocialista realizmus. Az orosznyelv tanításával kapcsolatosan a kérdést hozzá Magyaródi, vagy Madarász elvtársak tették.

Ügyészi kérdésre:

A TTIT-ben szovjetellenes hangulat alakult ki. Rendkívül feszélyezett volt a hangulat. Az ülésen Orosz László elnökölt. Kijelentette, hogy az orosz nyelvet csak azért tanította, mert erre kényszerítették.

Beszóltott:

Madarász László 42 éves, pozsonyi születű, kecskeméti lakos, gimnáziumi igazgató,

érdektelen tanú törvényes figyelmeztetés után a következőket adja elő:

A vádlottat, mint tanárt 1948 óta ismerem. Jól képzett irodalmi szakember. Eötvös kollégiumban végzett szakfelügyelőként is működött. Több cikket írt irodalomtörténeti vonatkozásban. A TTIT irodalmi szakosztály elnöke volt, tagja volt a Katona József társaságnak is. A Kiskunság irodalmi folyóirat szerkesztőbizottság tagja volt. Részt vett a kulturális program kidolgozásában is.

1956. október 2-án nem a TTIT, hanem a Hazafias Népfrent és az MSZT rendezte az irodalmi anketot a Hírös Hét alkalmából, amelyen részt vett Csóri Sándor költő és Sántha Ferenc író. A TTIT részéről mi csak a termet bocsátottuk rendelkezésre, a házigazda szerepét töltöttük be.

Csóri Sándor verseiből, Sántha Ferenc novelláiból adott elő. Ezt követően a hallgatóság közül kérdéseket tettek fel. Ezzel kapcsolatban Sántha elmondta, hogyan zajlott le a Petőfi körben a Déry Tibor féle vita. Az anketon megjelent Csóri és Sántha a szocialista realizmussal kapcsolatosan olyan álláspontra helyezkedtek, hogy az nem létező, vagy ki nem fejlődött irodalmi irányzat. Én magam az írók felé felszólalásomban szóvá tettem, hogy ha van szocialista gazdaság és kultúra, miért nincs szocialista realizmus, mivel magyarázák annak tagadását.

Orosz László felszólalásában szóvá tette, hogy a szovjet irodalmi művek közt is vannak művek, mint például A Csendes Don, amely nem tekintendő szocialista realista műnek. Azonban ő a szocialista realizmus létezését nem tagadta, sőt kifejtette, hogy szükséges a szocializmus építéséhez egy szocialista irányzat a művészetben is. Nem emlékszem már arra, hogy a vádlott tett volna olyan kijelentést, mely szerint nincs szocialista realizmus, úgy fejtegette, mintha nem volna kidolgozva. Egyes művek szocialista realista voltak nem vontam kétségbe.

A vádlott észrevétele:

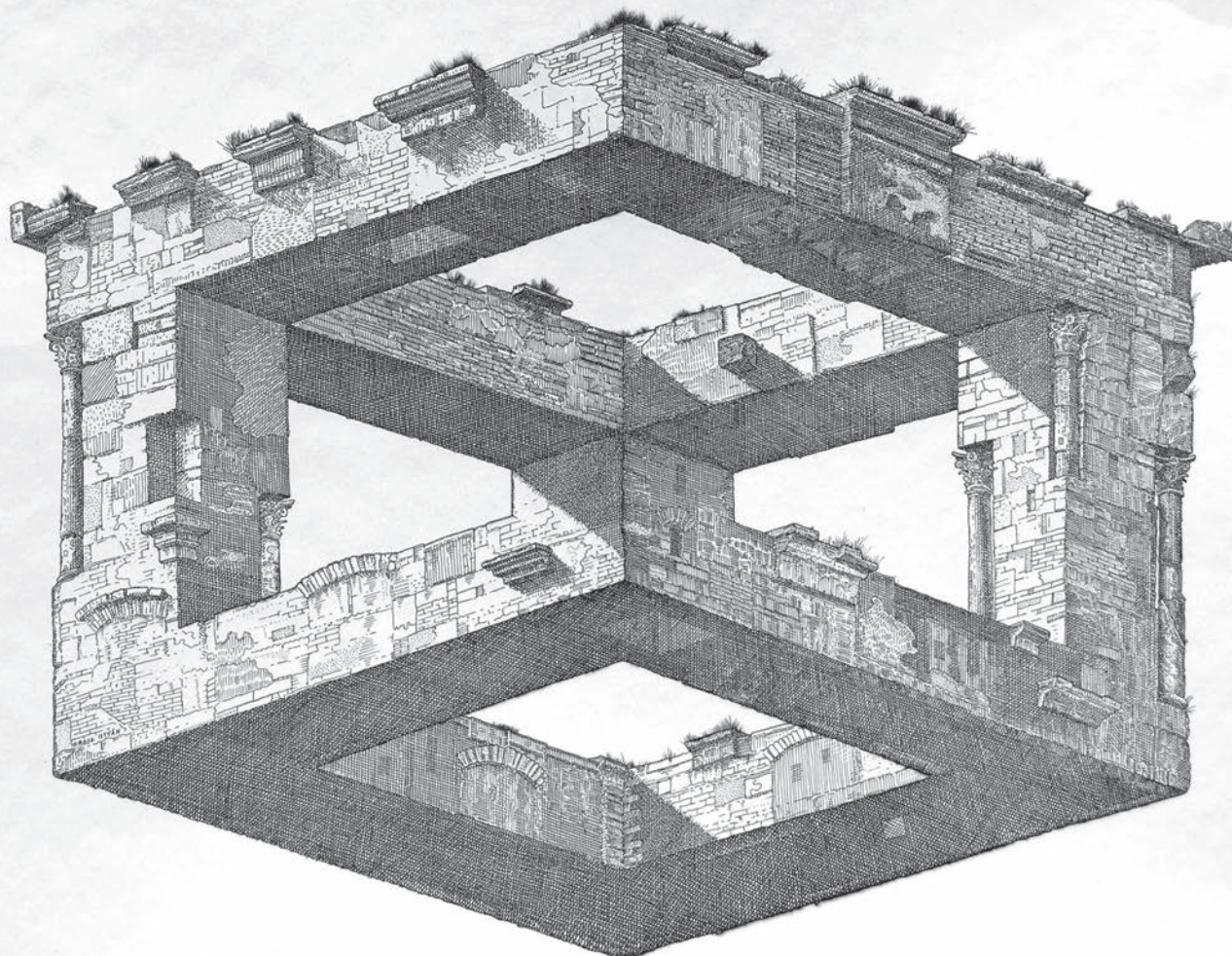
A tanú bizonyíthatja, hogy vele négyszemközt lefolytatott beszélgetésem során nem voltam a népi demokrácia ellen. 1957 tavaszán Tolsztojról és Dosztojevszkijről tartottam előadást a szocialista realista irányzat keretén belül.

Tanú:

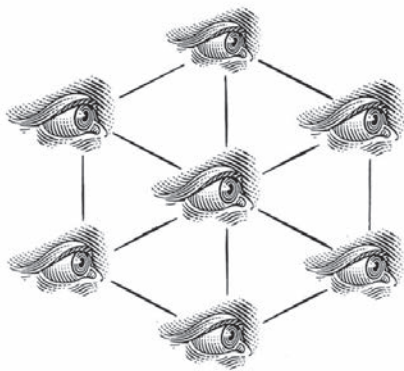
Ifjúsági irodalmi előadás volt 1957-ben a TTIT-ben, ahol a vádlott a leghelyesebb szempontból foglalt állást a szocialista realista művészetrel kapcsolatban. Magánbeszélgetéseink során nem tapasztaltam, hogy a vádlott a népi demokratikus rendszer ellen foglalt volna állást.

A beszóltott:

Lengyel János⁴ 47 éves kisbócsai születű budapesti lakos tanszékvezető a központi pedagógus továbbképző intézetben, érdektelen

Orosz István: The Wall 3 (A fal)

Orosz István: Szemek

tanú, törvényes figyelmeztetés után a következőket adja elő:

A szocialista realizmust meghatározó tétel rendkívül egyszerű. Zsdanov elvtárs fogalmazása szerint olyan művészeti irányzat, amely a szocialista fejlődés elősegítését célozza, annak szolgálatában áll. 1956 év folyamán Lengyelországban, hazánkban és a Német Demokratikus Köztársaságban a szocialista realizmus nem egyenlő módszerrel fejlődött ki. Cél az, hogy a művészek versenyben mutassák be alkotásaikat a többi alkotásokkal. A szocialista realizmussal szemben elfoglalt álláspont szempontjából másként kell értékelni a költőt, a tanárt és a művész munkáját. A művész a témáját választja a szocializmust építő területről. A tanárnak a terv szerint kell állást foglalnia. Ha a művész a szocialista realizmust nem veszi figyelembe, mint alkotót el kell marasztalni. A tanárnak a haladó hagyományokra kell támaszkodnia. A szocialista realizmust a többi irányzattal együtt kell ismertetnie. A szocialista realizmus léte vagy nem léte körül folyik a vita, másrészt pedig a szocialista realizmus kérdésén belül vannak nézeteltérések. Szocialista realizmus van, léte fennáll. A kérdés más irányzatok létjogosultsága körül forog. 1956 év folyamán voltak olyan próbálkozások, amelyek megkísérelték a szocialista realizmus létezését kétségbe vonni. Ez az irányzat az Irodalmi Újságban látott napvilágot.

Ügyészi kérdésre:

Élőszóval is hangzottak el olyan vélemények, amelyek kétségbe vonták a szocialista realizmust.

A vádlott védőjének kérdésére:

1952-ben ismertem meg Orosz Lászlót egy tanfolyam során. Haladó magatartást tanúsított. A leghaladóbbak közé tartozott. Egy évvel ezelőtt jártam Kecskeméten és az 1956 év során felmerült pedagógiai problémákról beszélgettünk vele. A kecskeméti viszonyokról érdeklődtem. Nem tett említést arról, ami a vádiratban szerepel. Fejlődését figyelemmel kísértem. Említést tett arról, hogy a Kiskun-ság irodalmi folyóirat szerkesztőségében aktívan részt vesz. Az volt a benyomásom, hogy Orosz László dolgozni akar. Osztályában

egyetlen diák sem akadt, aki az orosz nyelvet nem akarta volna tanulni.

Vádlott észrevétele:

Madarász tanú szóvá tette, hogy a szocialista realizmus kapcsán szóba került a Csendes Don című regény értékelése. Ebben a műben nincsenek pozitív hősök, ami a szocialista realizmus alapja. Viszont a kritikai realizmus alapján keletkezett műveknek lehetnek, azokban található pozitív hősök. Az első gimnáziumban Aczél Tamás „Szabadság árnyékában” című költeményét tanítottuk. Ami szerintem nem volt helyes.⁵

Tanú:

A vádlottnak igaza van. Aczél Tamás művének tanítása hiba volt. Tisztában vagyunk vele, hogy Aczél Tamás hogyan visszaélt a népi demokrácia bizalmával. Ami a szocialista realizmus belső ügyét illeti merev meghatározásokhoz csatlakoztunk, amit a vádlott, mint lelkiismeretes tanár joggal felvetett. Részletkérdések javításával foglalkozott, amit egyesek a szerencsétlen helyzetben a vádlott részéről megnyilvánuló támadásnak vettek.

Beszóltott:

Tóth Ferenc 46 éves nagyhalászi születésű kecskeméti lakos, Országos Nevelőintézet igazgatója, érdektelen tanú, törvényes figyelmeztetés után a következőket adja elő:

1952. augusztus elsején kerültem Kecskemétre, mint a Megyei Tanács Vb. Oktatási osztályának vezetője. Ettől az időponttól kezdve ismerem a vádlottat. A magyar szakos

Orosz István: Önarckép

¹ Eredeti helyesírással (csak a nyilvánvaló elütéseket javítva) közöljük a dokumentumot.

² Az ügyész kérésére a bíróság mégis zárt tárgyalást rendelt el. Attól féltek-e vajon, hogy a szocialista realizmus vizsgálata kapcsán a rendszerre nézvést veszélyes titkok kerülnek nyilvánosságra? Inkább hiszem, hogy a vád egyre nyilvánvalóbb abszurditása aggasztotta őket.

³ Helyesen: Csoóri Sándor és Pándi Pál.

⁵ Helyesen: Lengyel Dénes.

⁶ A szovjet áltudomány Lenin- és Sztálin-díjjal dekorált nagyjait, a genetika helyett a micsurini hibridizációt hirdető Lisenkót és az élő sejtek spontán keletkezését „felfedező” Lepasinszkáját 1956-ban már Magyarországon is kezdték kritizálni.

⁷ Jelentem: azóta meggyógyult.

szakfelügyelő véleménye szerint a legkiválóbb képzettségű tanárok közé tartozott. Nincs tudomásom arról, hogy tanári teendőin kívül külön irodalmi munkásságot fejtett volna ki.

1956. október 2-án irodalmi vonatkozású előadás volt a TTIT-ben. Ezen részt vett Csóri költő és Sántha író. A vendégek műveikből olvastak fel. Ezt követően vita volt, amelyet Orosz László vádlott, mint az ankét elnöke vezetett. Ezen az ankéton sokan vettek részt, tanárok, pedagógusok, tanácsi vezetők. Számukra nem emlékszem. Egyik hallgató felvetette a szocialista realizmus és a kritikai realizmus közötti eltérést. Csóri Sándor költő adott választ, amelyben tagadta a szocialista realizmust, egyébként megjegyezte, hogy ezzel a kérdéssel kapcsolatban nyilatkozzon Dr. Orosz László, mint szakember. Orosz felszólalásában kifejtette, hogy ebben a kérdésben állást foglalni kényes dolog, mert a múltban tanítottunk olyasmit, ami most nem állja meg a helyét. Ennek valóságában nem hittünk. Ennek kapcsán utalt a híres biológiai vitára.⁶ Mindenesetre felszólalása nem volt szerencsésen megfogalmazva.

Vádlott védőjének kérdésére:

Orosz László felszólalása az irodalmi ankéton nem fokozta a feszültséget.

Beszóltott:

Gila János 29 éves gátéri születésű kecskeméti lakos, népművelési előadó a megyei tanácsnál, érdektelen tanú, törvényes figyelmeztetés után a következőket adja elő:

1953 óta ismerem a vádlottat, aki tanárom volt, magyart tanított. Nem volt tudomásom arról, hogy orosz nyelvet is tanított volna. 1956 októberében a TTIT-ben megtartott irodalmi ankéton részt vettem. Felszólalások során a szocialista realizmus problémáival kapcsolatban kérdést intéztem a jelenlévő pesti írókhoz. Feltett kérdéseimre Sántha Ferenc válaszolva egy orosz íróbarátjának a véleményét mondta el. A szocialista realizmusról bírálólag nyilatkozott. Nem emlékszem, hogy az irányzatot elismerte, vagy tagadta volna. Dr. Orosz László is szólásra emelkedett és elmondta, hogy a szocialista realizmust nem így tanította, megjegyezve, hogy a tematika szerint történt a tanítás. Nem mondta azt, hogy a szocialista realizmus tanítását rákényszerítették. Ez alkalommal a vádlott is kritikával illetett szocialista realista műveket.

Védő:

Ismertetés végett az iratokhoz becsatolja a V/1 – V/13. sz. alatti iratokat, valamint a vádlott munkásságáról szóló különböző újságokban, folyóiratokban megjelent irodalomtörténeti és irodalmi vonatkozású cikkeit, tudományos értekezéseit, továbbá a Magyar Tudományos Akadémiának a vádlott munkásságával kapcsolatos nyilatkozatát.

(A becsatolt iratok közt az utolsó egy orvosi igazolás arról, hogy a vádlott István utónévű fia beteg.)⁷ ♦♦

A magyar forradalomról

A Magyar
rekviem
című
filmből

Németh László 1956. november 12-e után egy ismerősük máriaremetei nyaralójában húzódott meg több mint két hétig. Ott írta meg A magyar forradalomról című tanulmányát. Eredetileg valószínűleg rövidebbre tervezte, de amikor rájött, hogy a cikk hosszabb lesz, írt hozzá egy Vázlatot, hogy összefoglalja önmagának, mikről akar írni még a továbbiakban. A kézirat és a vázlat összehasonlításából két dolog látható. Az egyik, hogy a munkát nem fejezte be. A másik, hogy az eredetileg megírt Kádár-kormány című fejezetet megsemmisítette, s néhány hét múlva írta meg az új verziót. Az események miatt nyilván módosult közben Kádárról a véleménye. Sajnálatos, hogy az író a kéziratot soha nem javította át. (N. J. jegyzete nyomán) A mostanáig kiadatlan kéziratot a Nap Kiadó kötetbe rendezte, s 2011. október 17-én megjelentette. Ebből a kötetből adunk közre mi is részleteket.

VÁRATLAN TÜNEMÉNY

A magyar forradalom, mint előre nem látható tünemény, azokat is váratlanul érte, akik beléje sodródtak. Amikor néhány éve a berlini munkások nekimentek az orosz tankoknak, bámultuk őket, s azt mondtuk: ilyesmi nálunk soha elő nem fordulhatna. Amikor a poznańi események után a mi rossz lelkiismeretű vezetőink azt mondták, hogy nálunk is megismétlődhetnek, azt hittük, csak a bírálattól akarnak szabadulni. – S íme, néhány hét múlva az egész nemzet fölkelt. A gondosan szelektált, szemináriummal tömött ifjúság indította el a harcot, a diktatúra gazdjaként emlegetett munkásosztály vívta a derekát, a

kommunista fegyveres erő melléje állt. S ezt a harcot a világ legnagyobb fegyveres erejének a beavatkozása sem tudta egészen letörni – megváltozott alakban az új európai gandhizmusság módszereit fejlesztette ki –, s mindnyájunk bámulatára tovább folyik.

De nem intézheti el ezt a forradalmat – mint egy elkészerített, óvatlanná vált nép felkelését – az ámuldozó vagy fejtét csóváló világ sem. A magyar forradalom nemcsak rólunk – róluk is – szól, tükör az a világ minden népének, vilámlámpény, amelynél megláthatják, hová jutottak –, és számos olyan vonása van, amelynek nemcsak az érdekelt kortárs, de a történetből-cselő figyelmét is fel kell hívnia magára.

A VISSZANYOMOTT NEMZET

Ha a kellőképp ismert forradalmak történetét valaki végigelemezné, én, úgy hiszem, az derülne ki, hogy a forradalmak nem annyira a legelnyomottabb, hanem a legvisszanyomottabb népek válasza volt a zsarnokságra. Nem ott következett be, ahol az élet egyszerűen elviselhetetlenné vált, hisz az emberek százmilliói éltek mindig állati nyomorban, hanem ahol a lehetőségei tudatára ébredt nemzet belső erő- és méltóságérzete s külső körülményei, államrendje közt az eltérés kiáltóvá

vált. Nemcsak Franciaországot s Oroszországot vitte 1789-ben és 1917-ben ez a megnőtt öntudat és visszanyomott lehetőség a forradalomba, de még az olyan parasztfelkelések okai közt, mint a mi Dózsa-felkelésünk is, első helyen áll a viszonylagos szabadságba belekóstolt paraszt mezővárosok jogfosztása. A magyar forradalomnak is egyik fő feltétele volt: a magyar nemzet rohamos emelkedése, s még gyorsabb, erőszakos visszaszorítása, összenyomása.

A magyarság a múlt század (XIX. század – *A szerk.*) 40-es és 50-es éveiben – a 48-as szabadságharcot körülvevő két évtizedben – életerejé kulminációs pontját érte el. A következő évtizedek, a külső fény, épülés ellenére a hanyatlást hozták rá. Az elit, amely a reformkort végigharcolta, elpusztult, s helyébe az Osztrák–Magyar Monarchia magyar felét szolgáló, szedett-vedett és jórészt idegen eredetű középosztály került...

Ez a pusztulás azonban a századfordulón megállt; az a nemzedék, amely Bartók Bélát és Ady Endrét adta, egy félszázados emelkedés hírnöke és sarkallója volt, s amely fokról fokra az egész nemzetet magával ragadta. Ennek az emelkedésnek az erejét semmi sem bizonyíthatta jobban, mint hogy a külső politikai szerencsétlenségek: a világháború elvesztése, az ország feldarabolása, a szerencsétlen forradalomnak a következménye és a császár nélküli Habsburg-restauráció sem tartóztathatta fel. Az a viszonylagos szabadság, amelyet a magyar szellem a Horthy-időkben élvezett, elég volt hozzá, hogy a politikai magyar irodalom, zene, művészet, tudomány eddig leggazdagabb korszaka is legyen... Ha volt a XX. század második évtizedében nemzet, amely az érezhetővé váló általános európai hanyatlással – sőt, tulajdon sorsával szemben is – feltörőben volt: a magyar volt az. A nemzet szellemi frissesége, megcsillanó gazdasági lehetőségei és az elmaradt kormányzat, amely alatt élt, a nemzeti újjászületés szép modelljét érlelték meg benne, amely nemcsak neki szólt, de a Duna-népeknek, Európának is.

Ezt az aranykorát érlelő nemzetet szolgáltatták ki Jaltában a sztálini kommunizmusnak. Egyetlen Duna-nép sem kezdte rosszabb feltételek között az új korszakot: nemcsak a romok voltak nagyobbak, de a nemzet szabad mozgását gátló, belső bosszúállás is. A magyarság az első években mégis hatalmas bizonyítékát adta erejének: gazdasági élete megpezdült, a földreform nyomán egészséges, vidám parasztgazdaságok magzottak fel, a kezdődő szorongatásra a magyar szellem remekművekkel felelt. Csak amikor a leszíjazott nemzet, mint egy mütétre előkészített beteg, teljesen a moszkvai sebészek kezébe került, akkor indult meg az öt évtizede tartó dagály visszaszorítása. A legnagyobb baj az volt, hogy a Moszkvából jött operatőröknek fogalmuk sem volt a magyarság igazi állapotáról –

azokról a gazdasági és szellemi előfeltételekről, amelyeknek az alapján itt szinte erőszak nélkül, egy igen magasrendű szocializmust lehetett volna talpra állítani. Nem tudtak, vagy ha hallottak is, gögösen mosolyogtak a „magyar modell” tervén, amely a magyar népben lévő rendkívüli kezdeményezőerőt, a fejlett mezőgazdasági viszonyokat a szocialista szövetkezéssel nem elnyomni, hanem megszorozni akarta. Ők kész menetrenddel jöttek, s azzal a hittel, hogy a „szocializmus építését” csak olyan alapokon, olyan rombolások árán, olyan egymásutánban lehet csinálni, mint ahogy az a Szovjetunióban történt. Nem volt meg bennük még a kínai kommunisták óvatossága, realizmusa sem. Pedig a választások figyelmeztethették rá őket, hogy a magyarságnak legalább kétharmad része nem proletár, hanem némi függetlenséggel, vagyonnal, polgáriassal bír, félig „kispolgári” elem, amelyet a szocializmusba át lehet vezetni, de nem úgy, hogy proletárrá zúzzák.

Itt ez történt: a magyarság zömének a leüllésztése a sémák kedvéért, amelyek értelmében, a brosúrák szerint a szocializmust építeni kell. Különféle címen szinte mindenki belekerült a bűnösök valamelyik kategóriájába: ki kulák volt, ki értelmiségi, ki szociáldemokrata. S kegyetlen börtönök gondoskodtak róla, hogy ezeknek az embereknek a százalerei nem álmodott bűnük tudatával összeszokjanak. Mivel Oroszországban a nagy feladat a kapitalista államokkal versenyképes ipar megteremtése volt, nekünk is árkon-bokron át iparosítanunk kellett, függetlenül attól,

hogy a felhúzott iparnak megvolt-e a gazdasági alapja. Ebben ment a polgár elkobzott vagyona, később a munkásság horribilis arányú „értéktöbblete”. Teljes politikai függőségünket a szolgálalkú kormányok gazdasági kiszolgáltatottsággá alakították. Nem látjuk pontosan, milyen méretű volt az elmúlt évtizedben a magyarság gazdasági kizsákmányoltsága, de a magyar nép úgy érezte, hogy növe nyomorának itt van az oka: termelvényének java szovjet földre megy. Mialatt a gyarmatok népei sorra felszabadulnak – s míg velem is felszabadulását ünnepeltették –, azoknál is mélyebb gyarmati sorba süpped.

S a belső okokból le nem vezethető hanyatlásunk adta a kompressziós nyomását annak a robbanásnak, amely október 23-án a rendszert szétvetette. A magyarság minden rétege úgy érezte, hogy ha engedik, boldog, gazdag hazát tud teremteni magának, s ebben csak a kívülről rajta tartott rendszer akadályozza meg. Ez az érzés – s a lehajítás vágya – volt az, ami a tüntetés résztvevőit egy felkelt nemzetté dagasztotta...

Volt abban valami komikus, hogy a forradalom 10 napja alatt hogyan fordult az egész, sok pénzbe kerülő, tízéves nevelés a rendszer ellen. A marxizmus tanszékeken nemcsak arra tanították meg a diákságot, hogy miért nem szocializmus az, amiben élünk, de bizonyos forradalmi taktikát és elszántságot is oltottak beléjük, amelyet régebbi magyar diákmozgalomban hiába keresnénk. A katonai tanszék, a nyári keserves hadgyakorlatok megtanították őket a fegyverviselésre. A vonakodva tanult

oroszlányok is megvolt a haszna: ezen agítáltak meg az orosz katonákat. Sőt, még a kölcsönkönyvtárak szovjet könyvei sem múltak el hatástalan: rémítették-e volna 10–12 éves gyerekek vonszolt fegyverükkel a felnőtteket, ha az *Iffjúárda* és más partizánregények ott nem kóvályognak a fejükben...

KORTYOK A SZABADSÁGBÓL

A búcsúzó Rákosinak volt némi igazsága: ha a nemzetre nehezedő nyomás egyenletes lett volna – úgy, ahogy ő beállította –, a forradalom mind e tényezők ellenére még jó soká nem következik be. Túlfűlt kázanok is – úgy mondják – akkor robbannak, amikor a nyomás enyhül egy kicsit. Minálunk pedig nem egyszer engedtek, hanem három éven át az engedés és újabb nyomás játéka folyt, nem csoda, hogy a túlfeszült nemzet egyszer csak felrobbant. Azt, hogy nincs szabadság, úgy látszik, el lehet bírni. De ha a szabadság után epedőnek adunk egy kortyot a szabadságból, aztán elvonjuk tőle a vedret – aztán megint egy nagyobbat, s újra el –, akkor az végre is ránk rohan, s kitepi kezünkől az edényt.

...A Moszkvában folyó delejmozgás a kelet-európai államok közül talán egyben sem indukált olyan indulatokat, mint Magyarországon. Ennek a nemzetindulatnak oka volt az is, hogy a közelmúlt és a bontakozó jövő itt két névben sűrűsödve személyi kérdéssé vált: a Rákosi vagy Nagy Imre kérdése két egyéniség harcaként testesítette a legegyszerűbb ember elé is a sorsát eldöntő birodalmi párbajt. Nagy Imrével én sosem beszéltem, képességeit nem ismerem. Egy egyetemi tanítványa megütődve nézett rám, amikor dicsérni próbáltam előtte. Akik a minisztériumban szolgáltak, azt mondják: nem volt jó miniszter sem. A Rákosival vívott harca a pártban azt mutatja, hogy a politikai taktikázás sem volt erős oldala. Egy politikus nagysága azonban nem a szakmai kiválóságán múlik, hanem pályája vonalán, hogy bizonyos nagy sorshelyzetekben hogyan tudja a nemzeti sors megkívánta szerepet magára öltetni. Kossuthot mint embert nem tudnám Széchenyi mellé állítani, de a nemzet, joggal, mégis őt fogadta szívébe, mert 48-ban ő testesítette meg és vitte erköl-

csi diadalra óhajait. Tito elnök beszédei sem ébresztenek bennem rokonszenvet. De a szerb ellenállás (a világháború legdicsőbb haditényje), szembeszegülése a „zsinati” átokkal, s a harmadik, színes tömb létrehozásában játszott szerepe mégis egy nagy politikai pályát ad ki. Ugyanígy vagyunk Nagy Imrével. Amikor a magyar parasztságot legjobban sanyargatták, ő a Központi Bizottságban a bebörtönzést kockáztatva a pártjára állt, s ezért sarokba is állították. Amikor a malenkovi időkben miniszterelnököt csináltak belőle, sokkal meszebb ment el a magyarság sorsának megoldásában, mint arra megbízása volt. Amikor Rákosi a fölébe került, nyilván nem volt hajlandó az önkritikára, s ezzel megőrizte magát a nemzet reményének. A forradalom előtti szerepe – egy s mást nem látunk világosan, de – nyilvánvaló, hogy e 11 nap alatt és azóta sem vesztette el sem a jobbról, sem a balról jövő vádak közt a nemzet szeretetét, s ha ma meghalna, kétségtelen, hogy XX. századi politikai történetünknek legnagyobb alakjaként fejeznék be életét. Nem képessége, hanem (s ez figyelmeztető lehet minden politikusnak) morális kiválósága révén.

A moszkvai hasadás és Nagy Imre fellépte természetesen megbontotta a mi kommunista pártunkat is. A vezető pártbürokraták – akik egy évtized alatt beleélték magukat a pártmesség előjogaiba – természetesen aggodalommal nézték a bizonytalan fejleményeket, a tagság nagy része viszont örült neki, ha párt és nemzet közt a nyomasztó szakadék fogyni kezd. Különösen az írók, szellemi emberek lettek csaknem egy szálig Nagy Imre-pártiak. Az ő rúdfordításukat lehet szépen és csúnyán is magyarázni. Mondhatjuk, hogy az új, szabadabb konjunktúrára neszeltek fel, s vetették bele magukat, különösen a XX. Kongresszus után azzal a mohósággal, amellyel előbb a párt tételeit illusztrálták a valóság rovására. S mondhatjuk, hogy a szerep fogta meg őket – végül is magyar írók voltak, a nép érdekének százados képviselői, akiket a súlyos látnivalók kényszerítettek az igazság oldalára. Bizonyára voltak ilyenek és olyanok is. Az úgynevezett haladó művészet csődjégre egyre nyilvánvalóbbá vált. Az igazság keresése – mint az irodalom célja – nyilván újkori szenvedély, a természettudomány átcsapása az irodalomra,

s voltak korok, amelyekben az író és általában a művészet feladata az egész közösség által érzett igazság kifejezése volt. Itt azonban ilyen igazság nem volt, s az író a politika a maga pillanatnyi terveinek igazolására fogta be, amelyet holnap talán maga tagadott meg. Az író megírta versét a gyilkos orvosokról, s holnap mint ártatlanokat szabadon bocsátották őket. Az irodalompolitika a dolgozó írókat arra kényszerítette, hogy állandóan saját színvonaluk alatt írjanak, míg a hallgatók megőrizték tekintélyüket. Kaptak tehát az alkalmon – különösen a XX. Kongresszus után –, hogy az új mozgolódás élére állva ők is jót, igazat és népszerűt csináljanak.

Elszántabb ellenzékét sorakoztatott fel a Rákosi-rendszer ellen a börtönök fokozatos megnyílása. Olyan emberek kerültek vissza a közéletbe, akiknek tán szabadlábba sem lett volna szabad kerülniük, olyan rettenetes dolgokon mentek át. S ezek nem tettek lakatot a szájukra, a vallatókamrák titkait – amelyekről idáig csak sugdolózni mertek – most hiteles tanúk elbeszélése vitte szét mind szélesebb rétegekbe. A Rajk-ügy mintegy a magja lett ennek a borzalomnak. Rajk Lászlóról az emberi pszichológia és a lefolyt események ismeretében két dolgot mindenki tudhatott:

1.) hogy a magára vállalt cselekménysort nem követhette el – kivégzésével egy versenytársat tettek el láb alól, és Sztálin jugoszlávgyűlöletének kedveskedtek egy csapásra;

2.) hogy ő mint belügyminiszter hasonlóféle vádakkal és hasonló módszerekkel emelte ki és kényszerítette vallomásra más pártok kényelmetlennek ítélt tagjait. Most azonban azok is felfedezték ártatlanságát, akik régen büntetését követelő iratokat és verseket szerkesztettek, fokról fokra egy kommunista mártírt csináltak belőle, akinek az új pörfelvétele, főként a vezetők jugoszláviai látogatása után, egyre sűrűsödő felhőként függött Rákosiék feje fölött.

Természetes, hogy jámbor néző szemében ez a viszály és ezek a leleplezések nem öregbítették a párt tekintélyét. De az amúgy is sejtett tényeknél sokkal jobban érdekelt, hogy beszélni lehetett róluk. A szabadság, a szólás és azon túl az élet szabadsága volt, amely a helyzet szerint hol reménnyel, hol kétségbeeséssel töltötte el. A parasztság Nagy Imre miniszterelnöksége alatt lélegzethez jutott – s mint hajdan a Kossuthét, úgy várta visszatérő nevét. A munkásságnak Rákosi felülkerülése normamegszorítást, új szigort jelentett, míg az értelmiségnek a mohó füllel elkapott hangok visszafojtását. A XX. Kongresszus után ez az elnyomott és aztán egyre nagyobb reményre gyűjtött szabadság zaklatta közhangulat volt az, amely a Petőfi-kör objektívnak indult vitáiból tömegtüntetést csinált, s a hírek szerint agyonnyomta a szegény rikkancsot, aki a nyomtatott szót árulta, amelyet mindenki hallani akart... ❖

